

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آموزش مفاهیم قرآن (۱)

با تجدید نظر و اصلاحات

سازمان دارالقرآن الکریم

و دبیرخانه نهضت قرآن آموزی

وکیل. مسعود ۱۳۳۴

آموزش مفاهیم قرآن کریم (۱) / مؤلف: مسعود وکیل. — تهران پیام عدالت: ۱۳۸۴.
ISBN: 964-7633-65-3

۸۸ ص:

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

۱. قرآن - قرائت - راهنمای آموزشی.

الف. وکیل. مسعود ۱۳۳۴ — ب. عنوان.

۲۹۷/۱۵۱۰۷

BP ۷۴ / ۵ / ح ۲۱۳۱۸

۱۳۸۴

م ۸۴-۳۴۸۱۵

کتابخانه ملی ایران

نام کتاب: آموزش مفاهیم قرآن (۱)

مؤلف: مسعود وکیل

با همکاری: سید هادی محدث، سید مهدی سیف، محمدجعفر محبی

حمیدرضا مستفید و سید محمد حسین میرباقری

ناشر: پیام عدالت

چاپ و صحافی: امیدوار

نوبت چاپ: اول ۱۳۸۴

تیراژ: ۱۳۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۳۰ تومان

نشانی: میدان امام حسین (ع)، خیابان خواجه نصیرالدین طوسی، شماره ۸۵

تلفن و دورنگار: ۷۷۶۰۷۵۴۷

صاحب امتیاز این کتاب، مؤسسه مهد قرآن می‌باشد

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۴	سخنی با مربیان و قرآن‌آموزان گرامی
۴	ضرورت آموزش درک معنای آیات قرآن
۶	مجموعه دروس آموزش مفاهیم قرآن
۹	معرفی این کتاب
۹	روش تدریس
۱۲	تمرین و تکلیف
۱۲	پرسش و خودآزمایی
۱۳	آزمون و ارزشیابی
۱۴	درس اول: قرآن، کتاب خداشناسی
۲۲	درس دوم: الله؛ پروردگار جهانیان
۳۰	درس سوم: سپاس و ستایش خداوند
۳۸	درس چهارم: دوست و سرپرست مؤمنان
۴۶	درس پنجم: قرآن، کتاب هدایت
۵۴	درس ششم: قیامت، رستاخیز بزرگ
۶۲	درس هفتم: پیامبران، مربیان دلسوز
۷۰	درس هشتم: خودآزمایی
۸۲	فهرست الفبایی کلمات
۸۵	پرسش‌نامه قرآن‌آموز
۸۷	پرسش‌نامه مربی

بسم الله الرحمن الرحيم

پیش گفتار

سخنی با مربیان و قرآن آموزان گرامی

قرآن کریم آخرین کتاب الهی است که بهترین راه‌ها را برای دستیابی به سعادت واقعی انسان فراروی او قرار می‌دهد. از این‌رو جامعه بشری همواره نیازمند بهره‌گیری از تعالیم قرآن و طلب هدایت از آن است. قرآن می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ.^۱

سزاوار است هر مسلمان در کنار ایمان و علاقه‌ای که به قرآن دارد و آن را راهنمای زندگی خود می‌داند، این کتاب الهی را فرا گیرد، تا به ایمانی کامل‌تر دست یافته و در عمل به قرآن توفیق بیشتری یابد.

□ ضرورت آموزش درک معنای آیات قرآن

قرآن کریم سخن و پیام روشن خداوند برای همه مردم است. قرآن می‌فرماید:

هَذَا بَيِّنَاتٌ لِّلنَّاسِ، هَذَا بَلَاغٌ لِّلنَّاسِ،^۲
هَذَا بَصَائِرُ لِّلنَّاسِ، هُذًى لِّلنَّاسِ.^۳

راه استفاده از هر سخن و پیامی، شنیدن یا خواندن آن است. شنیدن یا خواندن به طور طبیعی شامل درک و فهم می‌باشد و بدون آن، شنیدن یا خواندن به درستی انجام نمی‌شود. برای دریافت پیام الهی و آشنا شدن با سخن خداوند باید آیات قرآن را بشنویم یا بخوانیم و این شنیدن یا خواندن نیز به طور طبیعی باید همراه با درک و فهم باشد، ولی در عموم کلاس‌های قرآن غالباً به آموزش مهارت‌های قرائت اکتفا شده و درک معنای آیات مورد توجه قرار نمی‌گیرد. از این‌رو به میزان کافی روش‌های مناسب برای آن ارائه نشده است.

۱. آل عمران، ۱۳۸.

۲. بقره، ۲۰.

۳. یونس، ۵۷.

۴. ابراهیم، ۵۲.

۵. بقره، ۱۸۵.

هرچند ضرورت آموزش درک معنای آیات قرآن روشن است، ولی به دلیل غفلت از این امر بدیهی، توضیحات زیر مفید می‌باشد.

۱- قرائت به معنای خواندن است و خواندن در هر زبانی شامل فهم مطالب خواننده شده می‌باشد. خواندن یک متن یا یک کتاب به معنای آگاهی و اطلاع یافتن از مطالب آن است. قرائت قرآن نیز به طور طبیعی، خواندن همراه با فهم است و قرائت بدون فهم در واقع یک قرائت ناقص می‌باشد. از این رو وقتی قرآن کریم می‌فرماید: **فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ**^۱ یا پیامبر اکرم **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ** می‌فرماید: **اقْرَءُوا الْقُرْآنَ وَاعْمَلُوا بِهِ**^۲، این دستور به قرائت، شامل فهم قرآن نیز می‌باشد. قابل توجه است که در آیات و روایات، به تفکر و تدبّر دستور داده شده ولی برای فهمیدن معنای قرآن دستور داده نشده است؛ زیرا دستور به قرائت، دستور به فهم نیز می‌باشد.

شایان ذکر است قرائت در حد تلفظ آیات، بدون فهم آن‌ها نیز مفید می‌باشد و دارای اجر و ثواب الهی است، زیرا همین حد از قرائت نیز موجب یاد خداوند، تماس با کتاب او و فراهم آمدن فضای تربیتی و معنوی می‌باشد. از معصومین (علیهم‌السلام) روایت شده است که حتی نگاه کردن به خط قرآن دارای ثواب و ارزش است. ولی آنچه که از یک قرائت معمولی انتظار می‌رود، قطعاً قرائتی همراه با فهم است.

۲- در کتاب بحارالانوار روایت شایان توجهی از امام حسین و امام صادق علیهما السلام نقل شده است؛^۳ به این روایت توجه کنید:

كِتَابُ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ عَلَى أَرْبَعَةِ أَشْيَاءَ:
عَلَى الْعِبَارَةِ وَالْإِشَارَةِ وَاللِّطَافِ وَالْحَقَائِقِ
فَالْعِبَارَةُ لِلْعَوَامِّ وَالْإِشَارَةُ لِلْخَوَاصِّ
وَاللِّطَافُ لِلْأَوَّلِيَاءِ وَالْحَقَائِقُ لِلْآخِرِيَاءِ.

۱. مَرْوُفٌ، ۲۰. ۲. کنز العمال، ج ۱، ص ۵۱۱، حدیث ۲۲۷۰.

۳. ج ۹۲، ص ۲۰، روایت ۱۸ و ص ۱۰۳، روایت ۸۱.

این روایت شریف برای قرآن چهار رتبه معرفی کرده و اولین رتبه آن یعنی عبارات قرآن را برای عموم دانسته است. این رتبه شامل معنای اولیه عبارات قرآن است که از راه خواندن و فهمیدن به دست می‌آید؛ زیرا مراتب بعدی یعنی اشارات، لطائف و حقائق شامل فهم بالاتر و عمیق‌تری از قرآن می‌باشد. از این رو فهم معنای اولیه آیات قرآن در حد درک عموم است و باید در آموزش‌های عمومی قرآن زمینه لازم برای این فهم فراهم آید.

۳- هدف از آشنایی با قرآن و استفاده از آن همان‌طور که در قرآن بیان شده،

تفکر در آیات الهی و تذکر است. در این باره به برخی آیات توجه می‌کنیم:

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ
وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ
وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنُظَرِّبَهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

از این آیات استفاده می‌شود که تبیین آیات، توجه به مثل‌ها و تلاوت آیات باید به تفکر و تذکر بیانجامد. بدیهی است تذکر و تفکر زمانی حاصل می‌شود که شنیدن یا خواندن قرآن همراه با فهم باشد.

قابل توجه است که مسأله قرائت بدون فهم، معمولاً برای مسلمانان غیر عرب زبان پیش می‌آید. از این رو باید درک معنای آیات قرآن همراه قرائت آموزش داده شود تا آموزش قرآن به صورت جامع و مطلوب باشد.

❑ مجموعه دروس آموزش مفاهیم قرآن

این مجموعه به دنبال کوشش‌های گذشته معلمان و مربیان قرآن و با استفاده از تمامی این تلاش‌های خالصانه به‌ویژه تجربه موفق مجموعه «کلیدهای فهم زبان قرآن» تهیه و تدوین شده است. با این امید که این مجموعه، امر مهم و حیاتی آموزش جامع قرآن را گامی جلوتر برد.

این مجموعه دارای ویژگی‌های زیر است:

۱- قرآن کریم از حدود ۷۷ هزار کلمه تشکیل شده است و این کلمات بدون تکرار حدود ۱۱ هزار کلمه می‌باشد. قابل توجه است که تنها حدود هزار کلمه در قرآن بسیار تکرار شده است به نحوی که همین هزار کلمه بیش از ۷۰٪ کلمات قرآن را شامل می‌شود. به این هزار کلمه «لغات اکثر» می‌گویند. این مجموعه دروس براساس آموزش معنای «لغات اکثر» تنظیم شده است تا قرآن‌آموزان بتوانند با یادگیری معنای کمترین کلمات، بیشترین عبارات و آیات قرآن را معنا کنند.

۲- در هر درس تعدادی کلمات آشنا و تعدادی کلمات جدید معنا می‌شود و انتخاب عبارات قرآنی هر درس براساس این کلمات است. کلمات آشنا آن دسته از کلمات قرآن است که در زبان فارسی نیز به کار می‌رود و معنای آن در هر دو زبان فارسی و عربی یکسان یا نزدیک به هم می‌باشد. استفاده از کلمات آشنا برای بهره‌مندی از معلومات قرآن‌آموزان و نشان دادن سادگی فهم عبارات قرآن است. کلمات جدید، عموماً همان لغات اکثر قرآن هستند که براساس بالاترین فراوانی، به ترتیب در درس‌ها آمده‌اند.

۳- در دروس این مجموعه، مهم‌ترین قواعد صرف و نحو زبان عربی که فراگیری آن‌ها به میزان قابل توجهی، توانایی درک معنای آیات قرآن را وسعت و عمق می‌بخشد، از ساده به مشکل آموزش داده شده است. این آموزش به نحوی است که قرآن‌آموز ضمن درک حلاوت و زیبایی معنای آیات قرآن، قواعد زبان عربی را نیز با زبان ساده به تدریج می‌آموزد، بدون آن که سختی آموزش یک زبان جدید را احساس کند.

۴- در مجموعه دروس آموزش مفاهیم قرآن (۱) هیچ قاعده‌ای بیان نشده ولی در مجموعه دروس (۲) و (۳) چگونگی تشخیص وزن کلمات و شناخت وزن

مهم‌ترین اسم‌ها (مشتقات) آموزش داده شده است. در مجموعه دروس (۴) تا (۶) مهم‌ترین و پرکاربردترین قواعد صرف و انواع فعل و در مجموعه دروس (۷) تا (۹) نیز مهم‌ترین قواعد نحو بیان شده است.

۵- از آنجا که شیوه آموزش این مجموعه دروس مبنی بر استفاده از لغات اکثر است، در دروس اولیه این مجموعه به جای آموزش آیات متوالی یک سوره، از عبارات کوتاه و ساده قرآن استفاده شده است. این امر موجب می‌شود تا حلاوت فهم قرآن که از مجموعه آیات یک سوره یا یک فراز به دست می‌آید، کمتر احساس شود. مربیان محترم باید با توضیحات لازم در باره برخی از عبارات قرآنی هر درس، تا آنجا که ممکن است این نقص را جبران کنند. بدیهی است رفته رفته در دروس آینده از این مشکل کاسته می‌شود.

۶- تعداد کاربرد هر یک از کلمات آشنا و جدید در قرآن، در جدول کلمات آمده است. ذکر آمار کلمات برای این است که قرآن آموزان بدانند با فراگیری تعداد کمی از کلمات می‌توانند عبارات فراوانی از قرآن را بفهمند و معنا کنند. بدیهی است به خاطر سپردن این آمار ضرورتی ندارد.

۷- آمارهای ارائه شده با استفاده از کتابهای: *الْمُعْجَمُ الْمُفْهَرَسُ لِأَلْفَاظِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ، مُعْجَمُ الْأَدْوَاتِ وَالضَّمَائِرِ فِي الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ، الْمُعْجَمُ الْأَخْصَائِيُّ لِأَلْفَاظِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ* و نرم افزار قرآنی کوثر تهیه شده است.

۸- برای معنای کلمات، از کتاب قاموس قرآن، ترجمه‌های جدید قرآن به ویژه ترجمه حضرت آیه الله مکارم شیرازی، دکتر محمد مهدی فولادوند و دکتر سید جلال الدین مجتبی و کتاب‌های لغت استفاده شده است.

۹- هرچند این مجموعه برای آموزش درک و فهم معنای آیات قرآن کریم تدوین شده است ولی به تقویت روخوانی و صحت قرائت نیز کمک می‌کند. برای استفاده از این دروس، توانایی روخوانی در حد دوره ابتدایی کافی است و

تذکرات ضروری مریبان به هنگام قرائت، به این توانایی می‌افزاید.

۱۰ - همه علاقه‌مندان به فراگیری قرآن کریم با تحصیلات دوره ابتدایی و نیز قاریان و حافظان قرآن کریم می‌توانند از این مجموعه دروس استفاده کنند.

□ معرفی این کتاب

۱ - این کتاب شامل هشت درس است. هر درس از یک مقدمه، ده عبارت قرآنی، دو جدول کلمات و سه نوع تمرین تشکیل شده است. درس آخر خودآزمایی بوده و شامل تمرین‌هایی برای یادآوری دروس قبل می‌باشد.

۲ - هر درس دارای سه تمرین است. تمرین اول شامل ۲۰ سؤال دو گزینه‌ای می‌باشد. در تمرین دوم باید ۱۰ عبارت قرآنی درس به طور کامل ترجمه شده و زیر آنها نوشته شود. تمرین سوم شامل چهار پرسش است که با عبارات قرآنی درس یا تمرین‌ها پاسخ داده می‌شود. هدف از تمرین سوم این است که قرآن‌آموزان بتوانند به تدریج بین معارف اسلامی و قرآن رابطه صحیحی برقرار کنند و اعتقادات و معارف دینی خود را از قرآن کریم دریافت کنند.

□ روش تدریس

پیش از ارائه روش تدریس، تذکر این نکته مفید است که در هر کاری به‌ویژه آموزش قرآن کریم باید در جستجوی رضایت الهی بود؛ زیرا کاری که برای خداوند نیست، از بین رفتنی است ولی کاری که برای رضای خداوند است، همیشه باقی است. قرآن کریم می‌فرماید:

مَا عِنْدَكُمْ يَنْقَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ

هم چنین شایسته است در کلاس درس به‌ویژه درس قرآن با وضو باشیم و عمل به این ادب اسلامی را به قرآن‌آموزان توصیه کنیم تا در صورتی که خط قرآن را لمس کنند، اشکال نداشته باشد.

این کتاب به نحوی تدوین شده است که علاوه بر آموزش حضوری در کلاس، به صورت خودآموز نیز قابل استفاده می باشد. تمرین های این درس به نحوی است که پاسخ آن ها در خود کتاب نوشته می شود، ولی می توان برای استفاده مکرر از این کتاب، دفتر خاصی برای حل تمرین ها اختصاص داد.

اینک مراحل و روش تدریس درس توضیح داده می شود.

۱ - مقدمه: مربی مطالب مختصری را که در باره عبارات قرآنی هر درس

است به اختصار توضیح می دهد. سپس یکی از قرآن آموزان این قسمت را از رو می خواند. بیان این مطالب، زمینه آشنایی با معارف قرآنی را فراهم می آورد. از آنجا که هدف از آموزش قرآن فهم و دریافت پیام خداوند و عمل به آن است، مربی باید علاوه بر این مقدمه، با دقت و لطافت خاصی، مطالب مناسبی را در مواقع ضروری برای توضیح برخی از عبارات قرآنی درس بیان کند. به این ترتیب قرآن آموزان انس علمی و عملی بیشتری با قرآن پیدا کرده و زمینه مناسب تربیت اسلامی فراهم می آید.

۲ - قرائت: عبارات قرآنی درس توسط قرآن آموزان خوانده می شود. اگر

ایشان در روخوانی قرآن مشکل دارند باید بر فردخوانی و رفع اشکالات روخوانی تأکید شود و اگر عموماً در روخوانی قرآن توانا هستند، می توان بر روان و زیباخواندن تأکید داشت. در این صورت مربی یا یک قرآن آموز، عبارات قرآنی را جمله به جمله به روش تحقیق یا ترتیل تلاوت کند. قرآن آموزان نیز هر جمله را به صورت جمع خوانی تکرار می کنند، سپس همان جمله را یک قرآن آموز می خواند. سعی شود جمله های بلندتر و مشکل تر را افراد قوی تر، و جمله های کوتاه تر و ساده تر را افراد ضعیف تر تکرار کنند. در صورتی که جمله ای صحیح خوانده نشود، فرد دیگری آن را می خواند تا زمانی که جمله به صورت صحیح خوانده شود.

۳- ترجمه اولیه: از قرآن آموزان داوطلب خواسته می‌شود که عبارات درس را به صورت ناقص یا کامل معنا کنند. قرآن آموز داوطلب ابتدا عبارت را می‌خواند سپس به هر میزان که می‌تواند آن را معنا می‌کند. به این ترتیب توانایی قرآن آموزان در ترجمه آیات ارزیابی شده و برای یادگیری معنای کلمات جدید و ترجمه کامل آیات انگیزه و آمادگی لازم ایجاد می‌شود.

۴- معنای کلمات: آموزش معنای کلمات در سه مرحله انجام می‌شود. در هر مرحله کلمات دو بار تکرار می‌گردد، یک بار از عربی به فارسی و بار دیگر از فارسی به عربی، به شرح زیر:

مرحله اول: مربی هر کلمه را می‌خواند و قرآن آموزان معنای آن را از روی کتاب با هم پاسخ می‌دهند، آنگاه مربی برای نشان دادن اهمیت فراگیری معنای آن کلمه، تعداد آن را می‌خواند. بار دیگر مربی معنای هر کلمه را می‌خواند و قرآن آموزان کلمه عربی را از روی کتاب پاسخ می‌دهند.

مرحله دوم: این مرحله مانند مرحله قبل انجام می‌شود، ولی قرآن آموزان بدون نگاه به کتاب سعی می‌کنند از حفظ پاسخ دهند.

مرحله سوم: مربی هر کلمه را می‌خواند و معنای آن را از افراد داوطلب می‌پرسد. بار دیگر این کار را از فارسی به عربی انجام می‌دهد.

در تمرین معنای کلمات، باید کلمات جدید بیشتر تکرار شود.

۵- ترجمه کامل آیات: عبارات قرآنی درس با استفاده از معنای کلمات آشنا و جدید، توسط افراد داوطلب به طور کامل ترجمه می‌شود. این کار به کمک مربی و به صورت شفاهی انجام می‌گردد. در این قسمت نباید ترجمه عبارات به قرآن آموزان املا شود؛ یعنی نباید آنها چیزی بنویسند.

به این ترتیب تدریس یک درس به پایان می‌رسد.

□ تمرین و تکلیف

پس از هر درس باید قرآن‌آموزان در زمان مناسب تمرین‌ها را انجام دهند. برای تقویت انگیزه و فراهم آوردن زمینه همکاری، خوب است قرآن‌آموزان گروه‌های دو یا سه نفره تشکیل دهند تا در انجام تمرین‌ها یکدیگر را کمک کنند. بهتر است هر گروه از افراد ضعیف و قوی تشکیل شود.

□ پرسش و خودآزمایی

در هر جلسه قبل از آموزشی درس جدید، درس جلسه قبل به ترتیب زیر، پرسش و ارزیابی می‌شود.

تمرین اول: مربی سؤال‌ها را به ترتیب می‌خواند و قرآن‌آموزان هر کدام یک گزینه را پاسخ می‌دهند. هر گزینه صحیح ۲ امتیاز دارد.

تمرین دوم: قرآن‌آموزان قبل از ارائه این تمرین، باید ترجمه عبارات قرآنی درس را زیر آن‌ها نوشته باشند. هر یک از عبارات قرآنی درس و ترجمه آن توسط یک قرآن‌آموز خوانده می‌شود. اگر ترجمه صحیح و کامل نباشد، فرد دیگری ترجمه این عبارت را می‌خواند. به این ترتیب ترجمه صحیح و کامل توسط قرآن‌آموزان و کمک مربی مشخص شده تا در صورت نیاز، قرآن‌آموزان ترجمه خود را تصحیح کنند. هر ترجمه صحیح ۱۲ امتیاز دارد که مقابل آن نوشته می‌شود. به میزان نقص یا اشتباه هر ترجمه، امتیاز آن کم می‌شود.

تمرین سوم: مربی سؤال‌ها را به ترتیب می‌خواند و قرآن‌آموزان هر کدام یک سؤال را پاسخ می‌دهند. هر پاسخ صحیح ۱۰ امتیاز دارد. برای انس بیشتر با قرآن کریم، بهتر است پاسخ این سؤال‌ها حفظ شود.

درس هشتم برای خودآزمایی و یادآوری و تمرین دروس قبل می‌باشد و کلمات جدید ندارد. از این رو تمرین‌ها و عبارات قرآنی این درس به کمک کلمات درس‌های قبل پاسخ داده شده یا ترجمه می‌شود. قرآن‌آموزان باید قبل از کلاس تمرین‌های این درس را انجام دهند تا در کلاس فقط پرسش و بررسی انجام شود.

□ آزمون و ارزشیابی

پس از پایان درس‌های این کتاب، آزمون کتبی به عمل می‌آید و دارای ۲۰۰ امتیاز است. سؤال‌های این آزمون به شرح زیر تهیه می‌شود:

۱- انتخاب ۴۰ سؤال دو گزینه‌ای از بین ۱۸۰ سؤال دو گزینه‌ای هشت درس کتاب؛ هر گزینه صحیح ۱/۵ امتیاز دارد.

۲- انتخاب ۲۰ عبارت قرآنی از بین ۲۱۵ عبارت قرآنی دروس و تمرین‌های کتاب؛ ترجمه‌ی صحیح و کامل هر عبارت ۶ امتیاز دارد.

۳- انتخاب پنج سؤال مانند سؤال‌های تمرین آخر دروس در باره پنج عبارت از ۲۰ عبارت بند فوق؛ هر پاسخ صحیح که به صورت یک عبارت قرآنی است ۴ امتیاز دارد.

در این قسمت تذکر این نکته ضروری است که در آموزش هر درس به‌ویژه معارف اسلامی و قرآن کریم، فراگیری دروس و دستیابی به اهداف آن مهم است؛ کسب نمره، تنها برای سنجش میزان یادگیری و برخی امور دیگر می‌باشد. از توجه بیش از حد به نمره و مسائل مربوط به آن باید پرهیز شود تا با ایجاد اعتماد به نفس در قرآن‌آموزان، دستیابی به اهداف اصلی ممکن گردد. متقابلاً مربی باید با تلاش بیشتر در آموزش و اختصاص اوقات ویژه برای افراد ضعیف‌تر و دادن فرصت‌های مجدد به آنان، زمینه کسب موفقیت را برای همه قرآن‌آموزان فراهم آورد.

برای تقویت انگیزه قرآن‌آموزان در فهم و درک آیات قرآن و انس بیشتر با آن، می‌توان از دروس این کتاب در مسابقات قرآن نیز استفاده کرد.

در پایان از تمام عزیزانی که در آماده‌سازی این کتاب به نحوی سهیم بوده‌اند سپاسگزاری می‌شود.